

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МАРТИНЮК

Катерина Михайлівна

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ О.МАНДЕЛЬШТАМА

Спеціальність 09.00.05 -

історія філософії

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

КИЇВ - 1996

Дисертацією є рукопис.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00739498 (/)

Робота виконана на кафедрі
Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
Кушаков Юрій Вячеславович

Офіційні опоненти:

- 1) доктор філософських наук, професор
Малахов Віктор Аронович
- 2) кандидат філософських наук, доцент
Сухоруб Тетяна Дмитрівна

Провідна установа – Київський державний лінгвістичний
університет

Захист відбудеться 18 листопада 1996 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.06 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філософських наук в Київському університеті ім. Тараса Шевченка (252017, Київ, вул.Володимирська, 60, ауд. 330).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського університету (вул.Володимирська, 58).

Автореферат розіслано "___"_____ 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат філософських
наук, доцент

Діденко В.Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження

Осип Манделштам – явище незвичайне і непересічне в історії світової літератури. Як поет він вже з перших кроків творчого шляху визнаний і відомий. Проте філософічність Манделштама, що лежить в основі всіх його літературних доробок, сучасниками і послідовниками практично не помічалася, схована ореолом таємничості і загадковості як самого поета, так і його вимушеної та елітарної музи. Манделштама виділяє серед них невтомне прагнення до цілісного світогляду, невдоволеність сурогатами думки, установка на всеохватне, органічне бачення і розуміння світу, сприйняття людини в її глибинних історичних коренях. Широка обізнаність і жива зацікавленість досягненнями сучасної науки – гуманітарної та природничої – склала основу роздумів мислителя над двома головними питаннями: суттю історії та історичного буття, які визначаються ним через категорію культури.

Ставши на шлях самостійного, незалежного розвитку серед рівних держав, Україна постала перед необхідністю звільнення від тиску комуністичних догм і одночасно опинилася в загальноєвропейському контексті звільнення від життєвих орієнтацій, властивих техногенній цивілізації. Тому особливо нагально постає необхідність вивчення культуротворчого досвіду людства, орієнтованого на розробку нової матриці цінностей, незалежно від національної та громадянської приналежності його творців. Досвід, набутий Манделштамом, цікавий при усвідомленні цих засновків не лише як частина історичного минулого, хоча навіть цей аспект важливий для іс-

торії філософії, покликаної зберегти неповторність минулого, ввести в обіг його культурну спадщину, заповнити пустуючі локуси на карті загальносвітової думки, якщо такі є. А без аналізу творчості та світогляду Мандельштама неможливо в належній повноті та глибині осмислити російську ідею, специфіку її ідейно-тематичного формування, внесок російської релігійної філософії кінця XIX – початку XX століття в світовий філософський континуум. Актуальність спадщини Мандельштама має ще одне підгрунтя. Коло питань, що в ній піднімаються, актуальні в контексті тематичної спрямованості та проблемної зацікавленості західної посткласичної філософії, що, на нашу думку, обумовлюється спільністю граничних буттєвих засад існування культури та людини як такої на рубежі століть.

Сучасна філософська думка багата прикладами асиміляції проблемного поля антропологічних, релігієзнавчих, культурологічних студій, одними з яких є жанри літературного твору. Це є ще одним свідченням того, що класичні філософські доктрини, які вивисували розум як єдину самодостатню підставу побудови логічно завершеної філософської системи, поступилися місцем некласичним філософським текстам, які до свого змісту вводять феномени бажань, хотінь, волінь окремої людської особистості. Врахування даної зміни вимагає від дослідників принципово міждисциплінарного характеру розвідок, де однією з обов'язкових складових слід визнати філософський аналіз літературних форм. Запропонована дисертація спрямована на розробку такої форми, яка б виходила із вищезазначеної специфіки дослідницького матеріалу.

Вона є першим історико-філософським вивченням світогляду Мандельштама та його творчої спадщини, які хоча й

виступали вже предметом наукових студій, але не філософів, а літературознавців.

Центром філософського зрізу світогляду Мандельштама є філософія культури, що визначає проблемне спрямування даного дослідження. Автор насамперед зосереджується на тих моментах, які свідчать про оригінальність та самобутність культурософських доробок Мандельштама в панорамі сучасної йому філософської думки.

Рівень наукової розробки проблеми

Мандельштам належав до числа "табуєваних" мислителів у колишньому підкомуністичному суспільстві. Літературна енциклопедія 30-х років писала: "Творчість Мандельштама є художнім зображенням свідомості крупної буржуазії в епоху між двома революціями" [72, с.757]. Післямовою Л.Пинського до публікації нарису "Розмова про Данте" (1967 р.) та відверто кон'єктурним вступом до збірки віршів в серії "Бібліотека поета" (1973) вичерпується вся вітчизняна література тих часів про Мандельштама. Системне вивчення його творчості за кордоном починається з виходу в світ в 1955 р. в Нью-Йорку "Зібрання творів" російською мовою за редакцією Г.Струве та Б.Філіпова. Науковою базою зарубіжного мандельштамознавства є випущений в 1974 році Д.Кубеліком довідник "Словник віршованої мови Осипа Мандельштама", де кожне слово дане зі вказівкою стрічки його використання, першої стрічки вірша, тома та сторінки. Семидесяті роки ознаменовані виходом монографій про Мандельштама: Кларенса Брауна (1973), Нільса О. Нільсона (1974), Стівенса Бройда (1975), Дженіфер Байнес (1977).

Мальденштамознавчу літературу, що маємо на нинішній момент, можна розділити на чотири групи. Першу складають спомини, які окрім інформації біографічного характеру містять свідчення про коло інтересів, хвилюючих поета в той чи інший період творчості, піднятих ним проблем, відтворення реакції сучасників на твори, вияв власної позиції стосовно них і таке інше. Передовсім це три книги спогадів Надії Мандельштам, а також публікації О.Блока, А.Ахматової, Л.Гінзбург, М.Волошина, З.Гіппіус, В.Шкловського, Георг. Іванова та ін. Перша збірка, сумуюча ці публікації, вийшла друком в 1995 р. у видавництві "Наш дом" під назвою "Осип Мандельштам і його час".

До другої групи ми відносимо літературу "апологетичного" характеру, яка призвела до якісної зміни у відношенні до творчості Мандельштама, його місця в панорамі "срібного віку" російської культури. Матеріали цих розвідок виконали важливу роль, привернувши увагу читачів та спеціалістів до автентичного вивчення постаті мислителя. Окремо виділимо статті Ш.В.Лінника (в збірці віршів Мандельштама, Петрозаводськ, 1990) та Т.В.Сурганової (в збірці "Слово и судьба", Москва, 1991), в яких відстежується прагнення дослідників вийти на більш глибокий рівень аналізу.

Розробки перших двох груп мають суттєве значення з огляду зібрання та систематизації фактичного матеріалу, котрий використовується як матеріал власне філософського та літературознавчого аналізу в роботах, віднесених нами до двох наступних.

Третю групу складають праці, присвячені аналізу окремих творів, як правило, поетичних, чи їх циклів. Їх пере-

важна більшість – це публікації зарубіжних авторів, які кожний окремий твір прагнуть побачити як модель світового цілого зі своєю множиною зв'язків, відношень, підпорядкувань. С.Бройд, аналізуючи ставлення Мандельштама до революції, досить детально зупиняється на віршах "Сумерки свободи", "Декабрист", "Век" і доходить висновку, що загибель старого, за Мандельштамом, веде до загибелі народженого віку; щоб спасти останній, слід зрозуміти душу помираючого століття і склеїти "двох столетий позвонки" [89, т.1, с.102]. Французький дослідник Є.Еткінд, аналізуючи трилогію про століття "Век", "1 январа 1924 г.", "За гремячу доблесть", стверджує, що поет рухається від віри в спасіння людини людиною до віри в природу як останнє джерело добра і називає це "естетичним самоспростуванням Мандельштама" [131, с.241]. Польський літературознавець Єжі Фаріно, здійснюючи аналіз вірша "Золотистого меда струя", робить висновок про пульсацію в ньому потужного еллінського начала. В.Террас на прикладі "Грифельной оды" показав функціонування цитати Лермонтова "Выхожу один я на дорогу" і "Река времени в своем течении" Державіна. Це, на думку дослідника, створить гармонійний синтез романтичності та класицистичної концепції часу: часу, що створить і охороняє, і часу, що знищує людські цінності.

Серед російськомовних дослідників варто відмітити серед багатьох інших М.Л.Гаспарова, Є.В.Завадську, І.М.Семенову, В.А.Кошелева, А.В.Науменко, М.В.Мейлах, В.А.Світельського, а також Ю.В.Левіна, який склав частотні словники творів Мандельштама, вивчив фонетичні прийоми, розібрав близько десятка віршів пізнього періоду творчості поета. Варті уваги і розробки В.Мішукевича, зокрема його спостере-

ження над звукосимволом Мандельштама "Ось" в тексті декількох віршів ("Мандельштамівська збірка", Москва, 1991 р.).

Межуть з цією групою творів публікації, спрямовані на аналіз певних творчих етапів поета чи певних жанрових груп його творчості, що свідчить про тенденцію узагальнення в рамках даної групи. В цьому контексті слід окремо відзначити книгу російської дослідниці І.Семенко "Поетика пізнього Мандельштама", що вийшла в Римі в 1986 р. Аналізуючи самий складний період творчого шляху поета, дослідниця називає його модерністом [там же, с.125], при цьому не втрачаючи зв'язків з попередніми, антимодерністськими етапами творчості, розглядає це як логічний наслідок, особливість Мандельштама як "поета повноти" [там же, с.275]. Німецький літературознавець Вольфганг Шлотт в своїй монографії (Франкфурт, 1981), досліджуючи лірику Мандельштама, прослідкував роль античних мотивів в ній. А югославський філолог-славист, продовжувач традицій російської формальної школи, К.Ф.Тарановський, який одним з перших на Заході звернувся до творчості Мандельштама ще в 1930-ті роки, присвятив свої праці як окремим віршам ("Я по лесенке приставной", "Концерт на вокзале", "На развалинях, уложенных соломою" і ін.), так і темам (християнство і їудаїзм), мотивам (бджоли, оси), які пізніше об'єднав у книгу (Лондон, 1976).

Нарешті, четверту групу складають власне наукові, тяжіючі до академічного стилю, публікації системного узагальнюючого характеру.

Значний запас наукових даних та необхідність їх узагальнення призвели в 80-ті роки до виникнення нового типу дослідження - концептуальної монографії, що знаменує собою

новий етап у розвитку мандельштамознавства. Насамперед слід віднести дослідження М.Струве, представлене на пошукування докторського ступеня в паризькому університеті, автопереклад якого з французької на російську вийшов у Лондоні 1990 року. На сьогоднішній день це єдина фундаментальна праця російською мовою, присвячена аналізу творчості та світосприйняття Мандельштама. Три частини, спрямовані відповідно на аналіз життєвої долі, філософсько-мистецьких поглядів, конкретних віршів, є досить вдалою спробою заповнити величезний аналітико-науковий вакуум, який склався. Зважаючи на те, що в одній, навіть самій об'ємній, монографії охопити всього неможна, постає необхідність продовження початої роботи. Типом концептуальної монографії є також дослідження Г.Фрейдіна "Строкати одяжі: Осип Мандельштам і його міфологія самоподачі" (Берклі, 1987), предмет якого - Мандельштам як автор міфу про себе, як харизматичний тип письменника, що зумів стати в центрі складного культурного феномену. Цікавою є і попередня монографія дослідника (Кембрідж, 1978), де аналізується вплив на Мандельштама разом з філософією Шеллінга платонівської теорії знання як пригадування, що дозволила поету примирити ідею плину часу з ідеєю постійності культури.

Серед публікацій російських дослідників слід окремо виділити менші за розміром, але не менш глибокі за змістом роботи С.С.Аверинцева. Насамперед, це велика вступна стаття до двохтомного видання творів поета 1990 року, а також публікації в журналах "Знамя", "Новий мир" та ін. Роблячи спробу створення духовної біографії поета, в якості наскрізної теми його роздумів він виділяє ідею вірності початку історії

як принцип творчого діалогу, як тривогу за історію, яка для поета є процесом розвитку та самовияву культури. Для підтвердження цих та інших тез дослідник аналізує особливості поетики Мандельштама.

Привертають увагу публікації В.В.Мішукевича, зокрема його стаття "Досвід особистого безсмертя в поезії Мандельштама" в збірці "Слово и судьба". Цікавим є введення поета в загальнофілософський (Кант) та загальномистецький (Малевич) контекст. Стаття "Принцип синхронії в пізній творчості Мандельштама" також містить в собі багато цікавих спостережень. Цінність наукової розробки М.Я.Полякова, опублікованої в якості вступу до збірки "Слово і культура" за назвою "Критична проза О.Мандельштама", полягає в тому, що вона виходить далеко за межі заявленого назвою. Дослідник робить спробу розглянути проблеми поезії та прози мислителя в рамках культурологічної концепції, яка, щоправда, окремо не виділяється. Проте, доля кон'юктурності, що все ж має місце, не дає змоги автору оглянути творчість Мандельштама та його світоглядні орієнтири більш безпристрасно і в значно ширшому загальноєвропейському контексті.

Дослідник Є.Завадська в своїй публікації в альманасі "Лики культури" (Москва, 1995) "Небесний Ієрусалим та шляхи до нього, намальовані поетом Осипом Мандельштамом" пов'язує проблематику мислителя з теологічною традицією російської філософії, розглядає тексти поета як альфу і омегу тексту Біблії (Об'явлення св. Івана Богослова).

Поповненню текстів цієї групи сприяє плідна робота комісії по літературній спадщині Мандельштама, нинішнє, третє, зібрання якої відновило роботу в 1986 році і зусиллями

якого створено групу по вивченню творчості мислителя. В 1988 році в ІМЛІ пройшли перші мандельштамівські читання, на матеріалі яких створено збірку "Слово и судьба" (Москва, 1991), що містить дуже цікаві публікації як співвітчизників поета - С.С.Аверинцев, В.Б.Міцкевич, В.В.Мусатов, Т.В.Завадська, Ю.І.Левін, М.Л.Гаспаров, Г.С.Померанц, - так і зарубіжних дослідників - С.Марголіна, О.Ронен, Є.Рейнольде, Є.Еткінд. На конференції до 100-річчя Мандельштама та Цвітаєвої, що пройшла в Феодосії в жовтні 1991 р., прозвучали досить змістовні доповіді, які показали зацікавленість дослідників, в тому числі і вітчизняних, у даній проблематиці. Відмітимо розробки І.А.Балашової (Ростов-на-Дону), Б.П.Іванюка (Чернівці), В.А.Кошелева (Череповець), А.В.Науменко (Сімферополь), Д.Б.Пена (Ростов-на-Дону), Стефанії Певан (Флоренція).

Проте, у роботах більшості із вищезгаданих авторів не є чітко окресленими сутю філософські засади творчості Мандельштама, та не завжди чітко наголошується, що наріжним каменем його концепції є проблема культури як певного духовного феномену історії людства. Спеціальний філософський аналіз світоглядних переконань мислителя через вивчення їх стрижневої категорії залишається перспективним, й потужну наукову базу для нього вже створено. Саме таке спрямування дослідницького потенціалу і врахування того, що всі світоглядні, історичні, мистецькознавчі та інші погляди Мандельштама групуються навколо категорії культури, утворюючи досить об'ємний і змістовний пласт культурософських ідей, дасть змогу осягнути його творчість як цілісне у своїй множинності явище.

Зовсім невивченим лишається аспект взаємозв'язку ідей Мандельштама з проблематикою західної філософії ХХ ст. Так, поза увагою дослідників перебувають погляди поета щодо онтології мови та слова, які наближають його до герменевтичних розробок Ріккера, Хайдеггера. Як правило, далі характеристики поетики в рамках акмеїзму дослідники не йдуть. Це ж стосується і взаємозв'язку Мандельштама з Данте, а через нього з традицією середньовічного світовідчуття. Хоча саме тут бере свій початок етико-естетична самосвідомість автора. Окресливши ступінь наукової розробленості проблеми, маємо змогу виразніше сформулювати мету та конкретні завдання нашого дослідження.

Мета та завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз філософського ядра світогляду О.Мандельштама, стрижнем якого є філософія культури мислителя, та розгляд культурософської проблематики, що нем обіймається, на базі його творчого доробку. У зв'язку з цим перед дослідником постає низка завдань:

- з'ясувати зміст категорії культури у Мандельштама;
- проаналізувати в тлумаченні культури як суми духовного потенціалу людства специфіку розробки О.Мандельштамом її стрижневого чинника - християнства; виявити рестрикцію як метод розгортання культурософських поглядів мислителя;
- здійснити аналіз культури Середньовіччя як чи не найбільш гармонійного, за Мандельштамом, етапу розвитку людства; зацентувати увагу на тих її чинниках, які видаються йому найсуттєвішими;
- згрупувати тематично-ідейне різномаяття творчого до-

робку О.Мандельштама навколо зазначених моментів через вияв просторово-часових координат його культурософської концепції як середовища для здійснення тих чи інших її форм та конструкцій; в якості просторової координати виділити епоху Середньовіччя, притаманний їй спосіб мислення, а в часової – конфесійні типи християнства, релігійні пошуки мислителя в їх царині;

спираючись на отримані в дослідженні результати, з'ясувати місце О.Мандельштама на контурній карті російської філософської думки; показати спільність проблематики, ним розроблюваної, з світовою філософією ХХ ст.; означити можливість залучення культурософської спадщини мислителя до осмислення найпекучіших проблем людини та культури сучасності.

Об'єктом дослідження є філософське ядро світогляду О.Мандельштама.

Предметом дослідження окреслено філософію культури поета.

Теоретична, методологічна та джерелознавча основа дисертації

Теоретичні засади дослідження сформовані вивченням та осмисленням в ракурсі досліджуваної проблеми широкого кола джерел. Залучені різні праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, що за вище представленою класифікацією відносяться до всіх чотирьох груп творів. Для виразнішого окреслення самотніх поглядів Мандельштама, а також в цілях встановлення генези деяких його ідей використані і праці його найближчих сучасників, як то: М.Бердяєв, В.Брюсов, С.Булгаков, Вяч.Іванов, Л.Карсавін, Д.Мережковський, В.Розанов,

Вол. Соловйов, А. Платонов, Л. Шестов; А. Бергсон, Й. Гейзінга, Г. Кюнг, П. Ріккер, П. Тілліх, Є. Трьольч, Ф. Ніцше, А. Швейцер та ін., - і попередників: Діонісій Ареопагіт, П. Коместор, Авгу- стин, Данте і ін. Автор окрім згаданих залучає також куль- турологічні дослідження В. Дільтея, Є. Кассірера, Г. Ріккerta, О. Шпенглера, роботи по середньовіччю Грановського, Рабінови- ча, а також наукові розробки, спрямовані на розв'язання про- блеми діалогу культур /В. Біблер, М. Бахтін, М. Бубер/. Оскіль- ки автор прагне до вияву основоположних ідей, які складають остів культурософської концепції О. Мандельштама, то теоре- тичною основою дисертації є передусім праці четвертої групи творів, а саме ті з них, які за жанром наближаються до кон- цептуальної монографії. Найбільш близькими для нас за своїми науковими параметрами та світоглядною орієнтацією є роботи М. Струве, Г. Фрейдіна, В. Терраса, С. Аверинцева, В. Мішукевича.

Методологічні принципи аналізу ґрунтуються на заса- дах уникнення спрощення, редукціонізму, невиправданої триви- алізації, ідеологізації тем та проблем; визнання самоцінно- сті і самодостатності кожно́ї національної філософії у струк- турі духовної культури людства, враховуючи разом з цим, що розвиток російської філософської думки, в силу ряду обста- вин, є складним діалектичним процесом; а також те, що одні- єю з основних його рис є плюралізм ідей та теорій. Дослід- ження побудоване на основі типологічного /тематичного/ під- ходу, з використанням елементів генетичного /історичного/, наприклад, стосовно репрезентації двох основних літературно- філософських течій того часу - акмеїзму та символізму - у творчості та світогляді Мандельштама; при цьому автор свідо- мо утримується і від всеохопної сциентизації проблематики, і

від проголошення недоторканості окремих її тлумачень. Важливі методологічні аспекти при з'ясуванні значення звернення Мандельштама та його сучасників до середньовічної думки були запозичені у таких представників філософської герменевтики як П.Ріккер, Г.Гадамер. Автор використовує також деякі методологічні принципи сучасних компаративних та міждисциплінарних студій. У підході до історико-філософського матеріалу керівною є сучасна парадигма стосунків філософії з історією свого становлення, згідно якої філософія є не що інше як множина нередукованих одне до одного вчень, кожне з яких відтворює особливості світосприйняття конкретно-історичного часу і співвідноситься з етичною суттю загальноісторичного процесу.

Визначаючись в обсязі літературної спадщини мислителя, а також у жанрово-тематичному різномаятті його творів, слід зазначити наступне. Джерелознавчу основу дослідження складають насамперед ті твори Мандельштама, в яких розглядається філософська, культурологічна та історична проблематика. Автором вивчалися праці О.Мандельштама прозаїчного жанру, в основному програмові статті, як то: "Слово і культура", "Ранок акмеїзму", "Про природу слова", "Замітки про поезію", "Кінець роману", "Гуманізм і сучасність" та ін., - та твори, присвячені певним персоналіям: "Розмова про Данте", "Чаадаєв" і ін.; використовується також автобіографічна проза "Шум часу", "Єгипетська марка"; поетичні твори, насамперед збірок "Камінь", "Tristia", а також деякі зразки пізньої лірики Мандельштама. Досліджувались також листи, чорнові нотатки, рецензії, внутрішні рецензії і ін. Представлені в дослідженні твори відповідають різноплановості творчості мислителя та

репрезентувать основні його ідеї.

Наукова новизна дослідження

Дисертація є першим дослідженням філософського ядра світогляду Мандельштама, стержнем якого є культурфілософія; саме такий підхід дозволяє окреслити місце поета-мислителя в історії російської та світової філософії.

Основні елементи новизни:

- культура є гарантом майбутнього для Мандельштама;
- ця культура є світовою культурою і в центрі її стоїть християнство;
- в історії культури вже була еталонна епоха - епоха Середньовіччя, що є найбільш органічною, за Мандельштамом;
- моделлю осмислення будь-якої культури, в тому числі і середньовічної, є архітектура;
- другий найсуттєвіший її вимір - мова та слово;
- слово хоч і є корелятом каменю, воно репрезентує життя, рух як його основний елемент.

Теоретичне та практичне значення роботи

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані:

- для подальшої роботи по збереженню культурної спадщини минулого на основі розуміння того, що збереження культури сьогодні є питання збереження життя;
- для поглибленого вивчення історії російської та світової філософії культури у всій множині та самотності, для відслідковування основних напрямків філософії ХХ ст.;
- для подальшого філософського аналізу творчого до-

робку Мандельштама через введення його постаті в поле російської філософської думки та в загальносвітовий контекст, для порівняльного аналізу його філософії культури з іншими культурософськими концепціями;

- положення дисертації можуть бути використані літературо- та мистецтвознавцями у розробці теми, враховуючи предмет їх дисциплін.

Апробація роботи

Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії філософії, науково-практичних семінарах для аспірантів філософського факультету, "Днях науки" молодих науковців /1996/ філософського факультету. Про окремі результати дослідження автор повідомляв на науково-практичній конференції, присвяченій 65-річчю Уманського державного педагогічного інституту /1995/, а також на інших регіональних наукових конференціях. Ряд положень дисертації опубліковано в збірках наукових статей.

Структура дисертації

Мета і завдання дослідження, його методологічна специфіка визначили структуру дисертації, яка складається із вступу, двох розділів, висновків та списку літератури. У вступі окреслюються та обґрунтовуються актуальність, загальні методологічні принципи та новизна дослідження. В першому розділі висвітлюється та частина філософії культури Мандельштама, в якій розглядається культура як світовлаштування конкретного гео-історичного простору на матеріалі культури Середньовіччя як найбільш досконалої. Оскільки мислитель зо-

середжується не на соціальному чи історичному розгляді епохи, а на вияві глибинного змісту основних її складових, шукаючи альтернативи сучасності, то дослідницький матеріал згруповано таким чином, щоб відтворити той зміст репрезентантів часу, який виявляється важливим для Мандельштама. Друга частина роботи присвячена розгляду іншої важливої площини розгортання концепції поета, де культура є сумою духовних надбань людства, його всеохватним горизонтом, стрижневим моментом якої є христологія. Автор аналізує пошуки поетом предметної інтенціональності христологічного змісту культури, а також ті утворення, через які він себе виявляє.

Важливим принципом для структурування роботи бачиться ще й такий. Культура Середньовіччя є просторовою характеристикою філософії культури Мандельштама як деякої моделі світовлаштування, христологічний зміст культури складає темпоральний вимір його концепції. Враховуючи континуальність даних категорій, що є відображенням концептуальної цілісності поглядів мислителя, вважаємо за необхідне спочатку проаналізувати конкретно-історичний час, а потім його метаісторичний зміст, розглядаючи світогляд Мандельштама в аспекті розгортання категорії часу. Коли ж висхідним в його аналізі є просторовий зміст континууму чи хронотопу, то видається за доцільне побудова першої частини дисертації у вигляді фазового простору, в якому множиною точок є сукупність всіх можливих станів системи, а другої – як моделі простору подій, під яким в науці розуміють накладення на декартову систему координат часового визначення. Слід зазначити, що мова при цьому йде про реальні форми дійсності, які, не будучи просторовими за змістом, виявляються просторово-подібними за

своєю структурою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, що досліджується, визначається мета і завдання роботи, викладається загальна характеристика методології, яка застосовується, формулюються головні результати дослідження.

В першому розділі "Органічність культури Середньовіччя - основа універсальності її форм в культурософії Мандельштама" аналізується комплекс ідей поета, в яких поняття культури виступає в формі історичної специфікації, яка є найбільш органічною і може бути визнана взірцем для наступних епох. Мандельштам пропагує необхідність відновлення духовних засад середньовічного світогляду, розглядаючи епоху як ратівний острів в подальшій долі людства і його культури. Перша частина містить аналіз саме цих ідей мислителя.

В першому параграфі "Генеза епохи як умова історичної вартісності її культури" досліджуються погляди поета на те, що історична індивідуальність та самобутність культури обумовлені перевагою тих чи інших факторів в процесі становлення, вплив яких і є визначальним для її характеристики. Особливістю підходу мислителя до розгляду епохи є виділення в якості основних наступних її складових. Перше. Римська культура як в певному сенсі наступниця елліністичної, а також як носій власної, політичної, правничо-державної, військової, традиції. А оскільки звертання до Риму як ідеалу державної міці є традиційним і для російської культури, остання виступає у поета як продовжувач ідей середньовіччя, яке є її потужним двигуном. Другий, не менш важливий для

Мандельштама фактор - життя варварських народів, що вперше активно діють на арені європейської історії. Колективна єдність германських племен внесла саме ту нову енергію, якої потребував час. Увага Мандельштама до умов формування епохи має двояке спрямування, а саме: в напрямку кращого і повнішого вивчення епохи, осягнення її глибини, а також для створення проєкції в новий історичний рубіж - злам століть, формування нового суспільства - з ціллю вирішення проблем новостворених структур.

В другому параграфі "Основні культурно-історичні чинники часу в аспекті відтворення ними духовного начала" доводиться, що для Мандельштама основною рисою середньовічної культури є її органічність, яка розкривається через співставлення головних складових цієї культури з елементами, що властиві відкритому типу суспільно-культурних структур. Дана кореляція зображується як гарант того, що засадничі положення культурно-історичного зрізу гарантуються на постійному діалозі з інфраісторичним змістом культурного розвитку, а також близькі до осягнення глибинного онтологічного рівня культури. Основоположна риса часу визначається метафоричною формулою "душа, що відкривається". Вона в контексті доробку мислителя характеризує особливості світобачення середньовічної людини, які полягають у співуживанні двох світоглядів - язичницького і християнського, двох моралей - закритого і відкритого типів. З'ясовуються і інші її семантичні складові: застереження від розриву з дійсністю через заглиблення в мрійливість ідеалу з альтернативою її творчого перетворення; означення тієї основи, на якій уможливлється діалог культур та культурний синтез.

Специфіка підходу Мандельштама до характеристики інших чинників часу, що полягає в актуалізації відтворення ними духовного начала. Саме з таких позицій розглядає поет основне, на його думку, досягнення епохи – архітектуру, яка, втілюючи одночасно і матеріальні символи, і просторові ритми, виявилася найближчою до світоглядних орієнтирів часу. В застосуванні каркасної системи вбачає поет символ духовного розкріпачення людини, зняття перепон у її спілкуванні з вічністю. Собори, побудовані за такою методою, знаходяться для нього в центрі моделі світу, впорядковують його хаос. Саме як антитеза хаосу, який поборветься творчими зусиллями історії, архітектура у Мандельштама стає одним із основних культурософських понять, моделлю осмислення будь-якої культури.

Поет зосереджується ще на одному дітиці епохи – університеті, який вже не просто символізував ідею поєднання простору, широту обхвату, але й брав активну участь в її реалізації, розвивавши інтелектуальні відносини між європейськими націями і сприяючи розповсюдженню духовних спрямувань в дуже широкій сфері; а також на не менш важливій в комплексі соціокультурних зв'язків часу та в системі його поглядів ідеї міста. Останню тему Мандельштам виводить з площини урбанізації до розгляду світової генеалогії міста як явища людської культури. Її розробка має двояке спрямування: місто як праобраз небесного граду, вічного міста, і як потужний семантичний комплекс, що пов'язаний з темою Петербургу, Москви та Києва.

Третій параграф "Асоціативно пов'язані з Середньовіччям історичні та культурні структури, що містять основні

"інтенції часу в неспотвореному вигляді" присвячений дослідженню того тематичного комплексу культурософських поглядів поета, який підтверджує живучість та дієвість знайдених ним фундаментальних засад світобудови, пройшовши апробацію часом. Вагомим був внесок Мандельштама в світове дантознавство, а також в дослідження вірменської культури.

Та частина поглядів Мандельштама, що стосується історичного зрізу культури, є просторовою характеристикою його культурфілософської концепції і за своєю будовою наближається до фазового простору, де множиною точок є сукупність всіх можливих станів системи.

В другому розділі "Релігійний стрижень культури як носій її змісту для Мандельштама" аналізується інша важлива площина культурософської спадщини поета, пов'язана з розумінням культури як суми духовного потенціалу людства. Автор доходить висновку, що христологічний зміст культури є стрижневим для даного її рівня.

В першому параграфі "Шлях до теології культури через конфесійні типи християнства" з'ясовується духовна еволюція поета в царині релігійної свідомості, етапи творчого пошуку духовного наповнювача знайденої ним в культурно-архітектурних засадах Середньовіччя найбільш досконалої для суспільно-культурних структур форми. Такими рубежами є релігійно-страктований марксизм, культурпротестантизм як більш поміркований варіант протестантизму, в лоно якого хрестився поет, католицизм, тісно пов'язаний із захопленням постаттю та думками П. Чаадаєва, православ'я як характерна риса російської культури. Універсальність християнства, яка складає осіть культурософських поглядів поета, є результатом пошуку

спільної інтеграційної основи його конфесійних типів, а не палке сповідання позицій будь-якого одного. Вона у Мандельштама отримує свій найповніший вияв тоді, коли перетинається ще з однією універсалиєю – культурою. Погляди поета є цікавою розробкою ідей теології культури.

Цінність своїх ідей поет-мислитель завжди перевіряє шляхом встановлення їх дієвої проєкції, що зближує його з традицією російського філософування з її постійним пошуком соціальної активності. Тож актуальним для нього є взаємозв'язок культури і держави, першорядність гуманітарної політики для суспільного будівництва.

Культура на даному, якісно вищому рівні її існування є для Мандельштама метаісторичною цінністю, органічним зв'язком всього сущого, представленого як сукупний духовний досвід історичного розвитку, що в кожній створеній формі увіковічує прояв верховної свідомості; культура тому здатна виконати роль рятівної сили в умовах соціально-історичних та культурних катаклізмів шляхом прилучення до скарбниць духовних надбань людства, до живильних соків онтологічних підвалин життя. При використанні термінологічного тропу свого часу су "туга за світовою культурою" Мандельштам поборює спокуси срібного століття російської поезії замкнутися в елітарній ностальгії шляхом вказівки виходу у світову культуру, яким є духовно-архітектурні принципи середньовіччя.

Аналіз самобутності поглядів Мандельштама автор здійснив шляхом їх співставлення з близькими ідеями як співвітчизників поета – Д.Андреев, М.Бердяев, С.Булгаков, Л.Карсавін, Д.Мережковський, А.Платонов, В.Розанов, В.Соловйов, С.Франк, П.Чаадаев, представники євразійства та ін., так і

зарубіжних дослідників - А.Бергсон, И.Гейзінга, Ф.Ніцше, П.Тілліх, Н.Фрай.

В другому параграфі "Проблематика літературно-філософських течій початку ХХ століття в творчості поета" розвивається теза про те, що основним творчим методом Мандельштама як філософа культури є метод рестрикції, себто обмеження поняття невеликим об'ємом, судження - невеликою сферою, ідеї - одним із рівнів її розгортання. Доводиться, що область поетики, в якій теорії віршування значно менше, ніж філософії, є проекцією багатьох культурфілософських поглядів поета.

Двоєке тлумачення Мандельштамом категорії культури, що відображає дворівневу її структуру, латентно пов'язане зі сповіданням поетом теоретико-програмних засад двох потужних філософсько-літературних течій ХХ ст. - символізму та акмеїзму. Культура, трактована як скарбниця духовних здобутків людства, те, на що має вказувати символ, самовизначилась для поета лише після того, як ним був знайдений її конкретно-історичний варіант, що наближається до ідеалу, тобто після досягнення історичних уроків середньовіччя. Акмеїзм поета є тому якісно вищим рівнем символізму, а не його антиподом; а прихід на позиції нової школи свідчить не лише про поворот в літературній творчості, але й про повну філософсько-світоглядну зміну, що полягала в поверненні від безтілесної ідеї до її конкретних проявів, від вічності до історії. Теорія домашнього еллінізму та сімейності культури і мови є у Мандельштама реалізацією вимоги акмеїзму про більшу чіткість образів і понять. Відзначається вклад поета в розробку ідейно-мистецьких засад означених течій, вказується на особливості розуміння ним усталених академічних термінів.

Третій параграф "Слово як стрижень культури, носій її спрямованості до вищих цінностей буття" містить дослідження поглядів Мандельштама на проблеми мови, яка виступає стержнем культури, носієм єдності та самобутності народу протягом всієї його історії, та слова як її серцевини. Автор аналізує специфіку розробки поетом дуалізму слова, яке пов'язане з означуваною річчю, і з її ідеєю, в парах слово-річ, слово-Псіхея. Вище окреслені положення конкретизують ідею Мандельштама про повернення до початкової єдності, цілісності сприйняття та речі, глибини і повноти бачення.

Погляди поета-мислителя є оригінальною розробкою проблем герменевтичної онтології, продовженням гумбольдівської традиції мовного розуміння як світорозуміння. Автор репрезентує той погляд на поезію Мандельштама, згідно якого вона є спрямованою на відновлення онтологічної пам'яті народу через розкриття загублених в історії властивостей слова, а тому пантопічною, панхронічною, панепістемологічною.

Погляди поета-мислителя, дослідженню яких присвячений другий розділ роботи, є часовою характеристикою його культурфілософської концепції, а система цих поглядів за своїми характеристиками наближається до визнаного в науці простору подій.

У висновках підводяться узагальнюючі підсумки дослідження. Акцентовано увагу на тих із них, які стосуються культурософської концепції поета в цілому, а не лише окремих її рівнів. Окреслено перспективи подальшої розробки проблем дослідження, означена можливість залучення творчої спадщини Мандельштама до осмислення проблем людини та культури сучасності. Визначено місце поета-мислителя на контурній карті

російської філософської думки.

Основні результати проведеної роботи можуть бути викладені у вигляді тез:

— стержнем світогляду Мандельштама є філософія культури; — категорія культури вирішує у нього проблему людського буття, репрезентує глибинні його структури; еталонною її формою є культура Середньовіччя, а основними характеристиками — слово та камінь, які несуть життя, рух, розвиток;

— проблемно-тематичне спрямування, а також особливості філософування органічно вписують Мандельштама в коло російських філософів, які є фундаторами російської ідеї. Цінність внеску поета-мислителя в скарбницю культурософського потенціалу людства полягає, насамперед, в оригінальній розробці вже традиційної для російської філософії ідеї соборності в царині культури;

— можна також стверджувати про певну спільність та співзвучність культурософської проблематики Мандельштама із західноєвропейською філософією ХХ ст., проведене дослідження показало наявність таких зв'язків.

Основні положення дисертації, її витoki, проміжні висновки, перспективи подальших досліджень викладені в наступних роботах:

1. Людина з точки зору наукової та релігійної онтології. //Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. -Збірник наукових праць. Випуск І. Частина І. - Чвань, 1993. С.45-56. /у співавторстві/.
2. "Три зустрічі" Осипа Мандельштама//Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. - Збірник наукових праць. Ви-

пуск III. Частина I. - Умань, 1994. С.41-43.

3. Концептуальні основи філософії О.Мандельштама//Вісник Київського університету. Серія: філософія, політологія. Випуск 23. - К.:Київський університет, 1995. - С.128-134.

4. Проблема взаємовідносин культури та держави як важливий чинник формування громадської позиції вчителя / На прикладі культурфілософії Мандельштама/ // Проблеми підготовки вчителя національної школи. - Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Уманського державного педагогічного інституту. - Умань, 1995. - С.49.

5. Філософія культури О.Мандельштама в аспекті категорій простору та часу. // Тези наукових доповідей та виступів викладачів, докторантів, аспірантів, студентів. - Київ, 1996.- С.28.

Мартынюк Е.М. Философия культуры О.Э.Мандельштама. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996.

Защищается рукопись диссертации, посвящённой анализу философского ядра мировоззрения О.Мандельштама, а именно, его центрального компонента, которым является философия культуры. Определяется место культурфилософии Мандельштама в панораме русской философской мысли, а также в мировой культурфилософской традиции.

Martynyuk E.M. Philosophy of O.E.Mandelstam's culture. Dissertation presented to acquire candidate degree in philosophy, speciality 09.00.05, the history of philosophy. Kyiv State University named after Taras Shevchenko, Kyiv, 1996.

The paper under maintaince is devoted to analysis of philosophical nucleous of Mandelstam's views, namely it's central component presented in philosophy of culture. In this research work the place of Mandelstam's philosophy of culture in the development of Russian philosophical thought and world culturephilosophical tradition is determined.

Ключові слова: філософія культури, середньовіччя, теологія культури, онтологія слова.

Ab. 32. 582

439878

AB 35.782

AB.35.782